

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «СОФІЯ КИЇВСЬКА»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ «СВЯТА СОФІЯ»

Бібліотека Софії Київської

СОФІЙСЬКИЙ ЧАСОПИС

Випуск 6

*Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції
«Софійські читання» (до 1010-ї річниці Софійського собору)
30 вересня – 1 жовтня 2021 р.*

Київ 2022

УДК 93/94+902/4

Софійський часопис. Вип. 6. Збірник статей за матеріалами XI Міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання» (до 1010-ї річниці Софійського собору). 30 вересня – 1 жовтня 2021 р. Київ, 2022. 507 с.

2021 рік ознаменований важливими історичними датами: 1010-ю річницею від постанови Софії Київської і 30-річчям Незалежності України. Саме вони сформували основні напрями діяльності Заповідника, зокрема наукових досліджень, результатом яких стала низка доповідей на конференції. Виступи та їх обговорення, що прозвучали на науковому форумі 2021 року, склали основу наукових статей, що увійшли до складу збірника.

Видання призначене для фахівців з історії, археології, культурології, мистецтвознавців і всіх зацікавлених у вивченні національної культурної спадщини.

ISSN 2616-5023

Відповідальна за випуск:

Н. М. Куковальська – генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська», дійсний член Української академії архітектури

Науковий редактор:

Н. М. Нікітенко – д-р іст. наук, професор, завідувач науково-дослідного відділу «Інститут “Свята Софія”» Національного заповідника «Софія Київська»

Відповідальний секретар:

І. С. Марголіна – канд. іст. наук, завідувач сектору науково-дослідного відділу «Інститут “Свята Софія”» Національного заповідника «Софія Київська»

Редакційна колегія:

В. І. Ульяновський – д-р іст. наук, професор; *В. В. Корнієнко* – д-р іст. наук; *Д. В. Степовик* – д-р. мист., професор; *В. С. Александрович* – д-р іст. наук, професор; *Л. О. Філіпович* – д-р філос. наук, професор; *А. О. Пучков* – д-р. мист., професор; *С. О. Шкіль* – д-р філос. наук, доцент; *Н. О. Сінкевич* – канд. іст. наук; *С. О. Божко* – канд. політ. наук

Рецензенти:

І. Б. Гирич – д-р іст. наук, *Р. В. Демчук* – д-р культ.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національного заповідника «Софія Київська»; протокол № 1 від 27.01.2022 р.

ISSN 2616-5023

© Національний заповідник «Софія Київська», 2022

© Автори статей, 2022

Сприйняття Флорентійської унії православними в Україні

В історії українського пізнього середньовіччя особливе місце відведено церкві. Як зазначав М. Грушевський, церковні відносини на той час «стають тим фокусом, в якому збираються політичні, національні, а навіть і суспільні змагання українсько-руської народности, і церковними гаслами покриваються потім змагання і течії в основі річи зовсім далекі від чисто церковних інтересів» [Грушевський 1994, т. V, с. 385]. Одним із найпомітніших явищ пізнього середньовіччя, що, за висловом Дж. Гілла [Гілл 2016, с. 1], змінило хід світової історії, був Флорентійський Собор, наслідки діяльності якого відбилися і на українській історії.

Українська історіографія надавала значну увагу дослідженню Флорентійської унії в Україні. Вже М. Грушевський детально розкрив українські сюжети унії у 5-му томі своєї «Історії України-Руси», однак щодо її результатів в Україні вчений ставився критично. На думку М. Грушевського, «русь українська й білоруська... при першій переїзді Исидора здержалася супроти голошеної ним унії в мертвій пасивности, властиво – її зігнувала» [Грушевський 1994, т. V, с. 527]. Суголосно в «Історії української літератури» оцінював унію І. Франко: «ся унія не довела ні до якої корисної реформи, ...зусилля Исидора прокламувати її на Україні, хоч не викликали діяльного опору, але зробили такий ефект, як плюнення до плавучої води» [Франко 1983, с. 215]. Питання Флорентійської унії в Україні ґрунтовно вивчав і учень М. Грушевського Б. Бучинський. На думку дослідника, «Исидорові не удалося викликати на Україні і Білій Русі ніякого співчуття до унії», водночас йому вдалося забезпечити правове становище «Руської церкви» в Короні Польській та Великому Князівстві Литовському [Бучинський 1908, т. 85, с. 34].

З інших досліджень можна виділити праці І. Власовського [1955, с. 117–118], Г. Лужницького [1954, с. 182–189], І. Ісіченка [2013, с. 173], В. Уляновського [1994, с. 24–38], О. Русиної [1998, с. 219–222] та Ю. Пелешенка [2012, с. 413–437]. Безпосередньо рецепції унії в Україні присвятив дисертаційне дослідження і монографію І. Мончак. За висновками дослідника, «південні єпархії давньої Київської церкви беззастережно прийняли єкуменічні ухвали Флорентійського собору» [Мончак с. 330]. І. Мончак наголошує, що найбільший резонанс ухвал Флорентійського Собору серед помісних церков був саме в Київській Церкві [Мончак 2012, с. 14].

Отже, рецепцію Флорентійської унії в Україні дослідники сприймають суперечливо, що змушує час від часу повертатися до цієї теми. На жаль, у тогочасних нарративних українських джерелах унія майже не відображена, що ускладнює аналіз цілісного сприйняття унії в Україні. Джерельна база питання є різноманітною і складається переважно з актового матеріалу, що в своїй сукупності дає змогу ґрунтовно вивчати події, що передували укладенню унії та слідували по ній.

Згідно з ортодоксальною доктриною, Церква є Містичним Тілом Христовим, тому мусить бути єдиною, проте у своїй різноманітності, що випливає з Євангельського вчення: «Усі ж члени тіла, хоч їх багато, то тіло одно» (1 Кор. 12:12). Заповідь триматися єдності дав Христос і на Тайній вечері: «Щоб усі були одно» (Йо. 17:21). У традиції Халкедонських церков, Церква заснована самим Ісусом Христом, звідти і її найвищий вимір святості. Середньовіччя ж абстрактні ідеї розуміло буквально і попри всі взаємні звинувачення в ересях, схизмах тощо поняття єдності Тіла Христового зберігалось, що й змушувало до пошуку шляхів поєднання.

Від часу остаточного хрещення України за Володимира Великого, Українська Церква перебувала у тісних зв'язках із Заходом. Однак, як видається, жодних унійних ідей у Київській митрополії до Ферраро-Флорентійського Собору не було. Якщо й була укладена якась унія на І Ліонському Соборі 1245 р. в імені «руського архієпископа» Петра Акеровича [див.: Томашівський 1927, с. 221–313], це був одиничний факт, зумовлений політичними обставинами. На середину XV ст. більшість українських земель разом із Києвом входили до складу Великого Князівства Литовського. Серед литовської династії та загалом литовців спершу активно поширювалося християнство у східному – православному – обряді. Однак Кревська унія 1385 р., що передбачала перехід на католицизм володаря Литви та її народу, поклала край християнізації Литви у східному обряді [Грушевський 1994, т. V, с. 446, 450–451; Русина 1998, с. 68]. Католицизм стає релігією державною, привілейованою, православ'я ж із панівної релігії переходить на другорядні, упосліджені позиції. Хоча привілеї Ягайла 1432 р. [ММАР 1876, т. II, № LXXXII, р. 77–78] і Сигізмунда Кейстуовича 1434 р. [ММАР 1894, т. XIV, № XXII, р. 529–531] дещо послабили гостроту питання, урегулювання прав Православної Церкви в *de jure* католицькій країні залишалось актуальним питанням. Ці завдання з боку Київської митрополії вперше спробував вирішити митрополит Кипріян, він висунув ідею Вселенського Собору для об'єднання східної і західної Церков на рівноправних умовах [Грушевський 1994, т. V, с. 509–511]. Практичних наслідків ці ідеї не мали, проте вже на початку XV ст. їх спробував зреалізувати ставленик Вітовта і родич Кипріяна митрополит Григорій Цамблак, обраний на митрополита в 1415 р. «на противагу митрополитові Фотію», який «не надавався ні до якої поєднавчої місії, бо, йдучи за лінією московської політики, явно тяжів до ізоляціонізму» [Мончак 2012, с. 151]. У такий спосіб уже з початку XV ст. чітко розмежувались погляди на унію з Католицькою Церквою серед православних України та Московії, що, вочевидь, надалі й виявиться в різній реакції на рішення Флорентійського Собору.

На початку лютого 1418 р. на чолі численної української делегації Григорій Цамблак прибув на Констанцький Собор, де його зустрів сам цісар Сигізмунд I Люксембурзький [Грушевський 1994, т. V, с. 514; Мончак 2012, с. 155]. На Соборі митрополит Григорій виступив із промовою, в

якій коротко виклав свій унійний проєкт [Пелешенко, Трофимук 2021, с. 302–307]. У Констанці митрополит Київський зустрів візантійську делегацію, яка прибула на Собор ще 1416 р. і також мала надії на позитивне вирішення питання церковної унії [Гілл 2016, с. 34–35]. Константинопольський патріарх на митрополії офіційно не затвердив Григорія Цамблака, тому наразі складно сказати, чи узгоджував він свою позицію з візантійцями, чи ні. Якихось практичних наслідків унійні заходи Вітовта і Григорія Цамблака не мали, проте відкривали перспективи унійним ідеям в Україні.

Базельський Собор, що відповідно до рішень Констанцького Собору відкрився 1431 р., вирішив запросити на Собор гуситів та звернутися до греків і володарів Великого Князівства Литовського і Корони Польської щодо перспектив унії православних із Католицькою Церквою. Саме того року помер Київський митрополит Фотій і на митрополита було обрано єпископа Герасима – прихильника ідей Григорія Цамблака. Відтак у березні 1433 р. з'їзд литовської шляхти звернувся до Базельського Собору із заявою про готовність Київської митрополії до унії з Римом за умови збереження її самоврядного статусу.

11 листопада 1433 р. в Константинополі була визначена делегація, що мала представляти Константинопольську патріархію на Базельському Соборі. Візантійська делегація у своєму складі мала трьох осіб: Йоана Досипата, Дмитра Пелеолога Метохита і майбутнього митрополита Київського, на той час настоятеля Свято-Дмитрівського монастиря Ісидора [Theiner, Miklosich 1872, р. 44]. Ісидор був послідовним прихильником унії, він ще в 1430 р. написав записку про потребу подолання церковного розколу, що мав би вирішити спеціально скликаний Вселенський Собор [Mercati 1926, р. 161–163]. Традиційно, у проунійній позиції Ісидора вбачаємо політичний підтекст – потреба здобути допомогу від Заходу для захисту Візантії від османів [Ziegler 1938, S. 70–71], однак, слушною є й думка, що він щиро прагнув єдності Церкви, виходячи з гуманістичних позицій толерантного ставлення до відмінностей між різними течіями християнства [Пелешенко 2012, с. 414–415]. Візантійці прибули в Базель лише 12 липня, а 24 липня 1434 р. з унійним проєктом виступив на Соборі голова візантійської делегації Ісидор [Мончак 2012, с. 158–159; Гілл 2016, с. 67].

Папа Євген IV вислав охоронну грамоту Київському митрополитові Герасиму, вочевидь, на дорогу на Собор, та лист князеві Свидригайлу. Г. Лужницький припускає, що в справі унії папа прагнув вести переговори безпосередньо з Українською Церквою, оминаючи Константинопольський патріархат [Лужницький 1954, с. 177]. Ці заходи не мали якомусь результату, чому, на думку І. Мончака, на заваді стала позиція польського короля Сигізмунда, послідовного противника автономії Київської митрополії. Припускає дослідник і зв'язок спалення за наказом князя Свидригайла митрополита Герасима з унійними заходами митрополита та князя [Мончак 2012, с. 160–161]. Останній справді прихильно ставився до

унійної ідеї, однак спалення митрополита Герасима відбулося через участь його в політичній змові на боці Сигізмунда супроти Свидригайла [Грушевський 1993, т. IV, с. 204, 217–218; Русина 1998, с. 114, 218; Ісиченко 2013, с. 168–169]. Проте навесні 1436 р. відбувся остаточний розрив між папою та Базельським собором. Остаточно вирішила суперечку позиція Константинополя, який обрав позицію папи. Відтак «присутність греків у Феррарі додасть Євгенієвому соборові ваги та престижу й стане ударом по претензіях решток Базельського собору». З іншого боку, «це тільки посилить опір з боку Базеля й зміцнить серед західних володарів тенденцію до унезалежнення від обох претендентів на найвищу церковну владу» [Гілл 2016, с. 94]. 30 грудня 1437 р. папа буллою «*Pridem ex justis*» офіційно переніс Собор із Базеля до Феррари [EP 1944, vol. 2, doc. 108], де Собор розпочав свою роботу 8 січня 1438 р. У відповідь Базельський Собор 24 січня того ж року позбавив папу світської і духовної влади [МС 1886, vol. 3, col. 25]. Розрив папи і Базельського Собору не сприяв єдності церков, зокрема сприйняттю та поширенню унії в Україні.

Допомога Заходу з другої чверті XV ст. була нагальною для Візантії, що актуалізувало й унійні заходи цісаря і Константинопольського патріарха. Саме тому, по страті Герасима, на Київську митрополію було висвячено митрополитом ревного прихильника унії та візантійського патріота Ісидора. Тоді ж, у 1437 р., Ісидор був призначений представником Єрусалимського, а згодом і Антіохійського патріархів на Собор у Флоренції [Gill 1964, p. 266], що водночас значно підвищувало і статус Київського митрополита та Київської митрополії. Одразу по висвяченню Ісидор вирушив до Москви, звідки 8 вересня 1437 р. у супроводі численного почту московського духовенства відбув на Собор у Феррару через Твер, Новгород і Тарту. Чи відвідав він у той час українські єпархії Київської митрополії, залишається невідомим [Мончак 2012, с. 162–163], як невідомо й те, чи були здійснені якісь підготовчі заходи в Україні щодо майбутньої унії.

Відсутність українських представників у делегації митрополита на Соборі було вагомим упущенням Ісидора, що надалі постало суттєвою перешкодою до впровадження унії в Україні. Длугош прямо зазначив, що Флорентійська унія, протрималася недовго в Короні Польській, бо «греки та русини, що не були присутні при її укладенні, її висміяли та відкинули» [Długossii 1873, t. IV, p. 624], хоча в такій оцінці польський історик виходив як представник римо-католицького табору, що прагнув латинізувати українців і не погоджувався на рівність обрядів. Проте такої ж думки дотримувався і Б. Бучинський: «діяльність Ісидора на соборі без делегатів українських і білоруських земель се діяльність грецького ієрарха, візантійського визначного політика, знавця старогрецької літератури і патристики і ще в дрібній частині репрезентанта земель великих князів московського і тверського» [Бучинський 1908, т. 85, с. 24].

У цьому контексті дивує вперте небажання митрополита зустрітися з великим князем литовським Сигізмундом [Грушевський 1994, т. V, с. 519, прим. 2]¹. На думку І. Мончака, Ісидор уникав зустрічі з великим князем через небажання митрополита, щоб до його делегацій долучилися представники польських і литовських єпархій. «Якби це сталося, то здійснилися б Цамблакові та Герасимові плани щодо налагодження прямих контактів між Києвом і Римом, в обхід греків та грецьких інтересів. В такому разі Ісидор навряд чи міг би виступати як єдиний представник руського християнства й від імені руських єпархій прохати військової допомоги для Константинополя. Зрештою, була ймовірність, що руські архиереї захоплять ініціативу в свої руки й форсуватимуть справу унії, а грекам доведеться пасти задніх» [Мончак 2012, с. 164]. На думку ж Г. Лужницького, Ісидор дотримувався думки, що коли Москва прийме унію, то й цілий Схід її прийме [Лужницький 1954, с. 179]. Які б не були причини, на Собор у Феррару Ісидор прибув лише наприкінці серпня 1438 р. в супроводі винятково московських депутатів, й одразу частина «русинів» стали жертвами епідемії, що на той час почала поширюватися в місті [Гілл 2016, с. 132]. На початку 1439 р. Собор був перенесений з Феррари до Флоренції.

Київський митрополит був одним із найдіяльніших учасників Собору. Він був обраний представляти Православну Церкву в дебатах із приводу доповнення до символу віри у частині про походження Святого Духа (*filioque*), одного з ключових догматичних питань, що розділяли Церкви, і про що найбільше дискутували на Соборі [Гілл 2016, с. 231 та ін.]. Водночас Київський митрополит був одним із найпослідовніших adeptів найшвидшого укладення унії [Гілл 2016, с. 237, 240 та ін.].

Відтак по узгодженню позицій, 5 липня 1439 р. обидві сторони підписали декрет унії східної і західної Церков «*Laetentur Caeli*» («Хай радіють небеса»)², зокрема «*Isidorus, Metropolitae Kioviae et totius Russiae*», а наступного дня, 6 липня, відбулося урочисте проголошення унії у Флоренції [Гілл 2016, с. 293–294]. Декрет містив чотири основні пункти: 1) хоча греки й латиняни вчать однаково про походження Святого Духа, додаток *filioque* є законним і доречним і має вживатися обома обрядами; 2) Тіло Христове істинно утворюється і в прісному, і в квасному пшеничному хлібі, на практиці ж кожен священник може послуговуватись звичаями своєї церкви; 3) визнавався догмат чистилища та 4) першість Апостольського престолу та римського архиерея, за яким іде патріарх Константинопольський, далі – Александрійський, Антіохійський і Єрусалимський.

Після укладення унії Ісидор не одразу виїхав в Україну. За той час, окрім титулу митрополита Київського, Ісидор став папським легатом

¹ На думку ж Б. Бучинського, проти прибуття митрополита Ісидора в польські та литовські землі виступав король Сигізмунд, що виразно стояв на антиунійних позиціях [Бучинський 1908, т. 85, с. 22–23].

² Текст декрету з українським перекладом Р. Паранька опубліковано як додаток до українського перекладу монографії Дж. Гілла [Гілл 2016, с. 409–413].

для Литви, Польщі, Лівонії і Русі [ЕР 1944, vol. 2, doc. 202], а згодом і кардиналом Римської Церкви. Таку зміну титулу Б. Бучинський вбачає, з одного боку, у розходженні Ісидора із членами московської делегації, а з іншого – в поразці його кандидатури на катедру Константинопольської патріархії. Останнє зумовило й отримання ним рекомендацій до великого князя московського та короля польського Володислава від папи, а не цісаря, як мало б бути [Бучинський 1908, т. 85, с. 24–25].

Пів року Ісидор залишався в Італії, після чого вирушив в Угорщину, де з Буди в березні 1440 р. як легат папи Римського видав окружне послання, адресоване передусім володарям Литви і Польщі, в якому повідомляв про укладення Флорентійської унії та закликав до участі в хрестовому поході проти турків. Говорячи про унію, митрополит наголошував на чинності кожного обряду хрещення, на можливості православними відвідувати католицькі церкви і навпаки, незалежно від того, який хліб – прісний чи квашений використовують Євхаристії [Gill 1963, p. 1]. У Польщу Ісидор вирушив насамперед як легат папи, а вже потім як Київський митрополит. Водночас частина московського духовенства покинула митрополита раніше, а єпископ Авраамій із Буди вирушив на Москву і не поїхав з Ісидором у Польщу. Політичні мотиви спонукували Ісидора вирушити з Буди не в свою митрополію, а в Краків, де він мав вирішувати питання організації протитурецької боротьби. У Кракові Ісидор застав короля Володислава і, як легат папи Римського, у краківському катедральному соборі відправив літургію за східним обрядом [Гілл 2016, с. 360].

Упродовж квітня–липня 1440 р. Ісидор перебував у єпархіях, що належали до Корони Польської, зокрема він відвідав Львів, Холм [Zimorowicz 1899, s. 86; Harasiewicz 1872, p. 76], Галич, Белз, Грубешов, Влодав та Брест-Литовський [ЧОИД 1900, кн. I, с. 447]. Стан цих єпархій тоді був жалюгідним. Ісидор мав не стільки проголошувати унію, скільки вирішувати поточні питання, зокрема настановляти відповідних єпископів [Бучинський 1908, т. 85, с. 28–32]. На думку І. Мончака, «Ісидор не бачив потреби пропагувати цю унію як щось нове, як якусь реформу» [Мончак 2012, с. 183]. Однак, найімовірніше, що унію проголошував Ісидор, принаймні Длугош так зазначає, що митрополит із собою привіз листи від папи Євгена IV та візантійського цісаря, а також тексти грамот Флорентійської унії латинською і грецькою мовами [Długossii 1873, t. IV, p. 624]. Також Краківський єпископ Збігнев Олесніцький у листі до папи Миколая V від 15 червня 1451 р. потверджує, що «кардинал Ісидор по поверненні з Флорентійського собору в свою діоцезію... наполегливо та завзято проповідував унію Західної і Східної церкви, і наказував єпископам своєї діоцезії, щоб її проповідували та вводили в життя» [ММАР 1876, t. II, № CXIII]. За висновками Б. Бучинського, в першій половині травня 1440 р. Ісидор проголошував унію у Львові, а в другій – у Галичі на Крилосі, звідки вирушив у Холм [Бучинський 1908, т. 85, с. 29]. У Холмі митрополит відкрито заявляв, що «латинники і русь» – це одна братія во Христі [Harasiewicz 1872, p. 75]. Окрім проголошення унії,

митрополит вирішував і юридичні питання закріплення за православними катедрами церковних бенефіцій [Бучинський 1908, т. 85, с. 31]. Крім того, видаючи грамоту на захист майнових прав холмського священника Вавіли, Ісидор апелює до Флорентійської унії: «есмо бо ныне, дал Бог, едина брата хрестияне, латыни и русь» [CF 1971, vol. 9, p. 145].

Проте урочистому офіційному проголошенню унії в Галичині на заваді стала позиція краківського єпископа, який орієнтувався на Базельський Собор, що був у опозиції до Ферраро-Флорентійського Собору і папи Євгена IV, відповідно й кардинальський титул Київського митрополита не вирішував справи. Можливо, позиція католицького духовенства й зумовила досить холодний прийом Ісидора у Львові, патриціат якого був із римо-католиків [Грушевський 1994, т. V, с. 525].

30 березня 1440 р. було вбито великого князя литовського Сигізмунда і 29 червня того ж року литовці обрали великим князем 13-річного сина короля Ягайла – Казимира, регентом при якому став віленський єпископ Матей – прибічник Базельського Собору. Це значно ускладнило місію Ісидора в литовських єпархіях, потребувало вирішення питання на найвищому рівні, відтак у серпні 1440 р. митрополит вирушив у Вільно. Налагодження контактів з урядом Великого князівства Литовського вимагала й політична причина укладення Флорентійської унії – залучення Вільна до хрестового походу проти османів на допомогу Константинополю. Однак знайти порозуміння з віленським католицьким єпископом Ісидорові не вдалося. Віленський єпископ, попри кардинальський титул Ісидора, не дозволив йому правити службу у віленській катедрі, мотивуючи загрозою католицизмові такої відправи [Бучинський 1909, кн. IV, с. 103, 116], після чого у грудні того ж року митрополит поїхав у центр своєї митрополії – Київ [Бучинський 1908, с. т. 85, с. 36]. Прикметно, що згодом Ісидор звинуватив перед папою і кардинальською колегією саме віленського єпископа Матея, якого вважав головним винуватцем свого арешту на Московії та фактичного усунення з митрополичої катедри [ММАР 1876, т. II, № СХІІІ, р. 121–123]. Натяк на те, що саме Матей був винуватцем провалу місії Ісидора у Вільні, Б. Бучинський вбачає у записі хроніки Яна з Комарова кінця XV ст., в якій йдеться про одного грека, «що був в єдності з Римом, котрого допустили в Кракові до урочистої служби божої» і якому єпископ Віленський чинив перешкоди у Вільні [МРН 1888, vol. 5, p. 234; Бучинський 1909, кн. IV, с. 116–117].

У Київ Ісидор прибув наприкінці 1440-го – на початку 1441 р. Густинський літопис повідомляє, що кияни «не прияша его, но паче изъгнаша» [ПСРЛ 2003, т. 40, с. 134], однак тогочасні документи не дають підстав для такого висновку. Тут ситуація виявилася сприятливою, і в соборі Св. Софії митрополит урочисто проголосив декрет Флорентійського Собору. Вже 5 лютого 1441 р. київський князь Олелько передав Ісидорові всі митрополичі маетки [АИ 1841, т. I, с. 448–449]:

«Се азъ князь Александръ Володимировичъ, государь отчичъ Кіевскій, и съ своими князми, и съ паны, и съ всею полною своею радою, не рушили есмо ничего церковнаго Святгя Софѣи; и придалъ есмь, по

старому, все кь церкви Божіей и господину и отцу своему Сидору, Митрополиту Кіевському и всея Руси, что издавна прислушало митрополіи, какъ изо многихъ лѣтъ было Кіевсько и всея Руси, также при Фотіи Митрополитѣ Кіевскомѣ и всея Руси, и при великихъ благовѣрныхъ и благородныхъ князѣхъ и княгинѣхъ, нашихъ великихъ прародителѣхъ; также и великыи господья, бояре и боярыни, и всѣ именитыи народи, что давали поможья, ради святѣй Божьей церкви Святѣй Софѣи, Митрополитомѣ, упоминокѣ собѣ и за спасеніе своей души и своему роду всему, села и волости, съ даньми и съ всѣми доходы, также и земли и воды, съ бортьми и съ всѣми пошлинами, съ людьми и съ озеры, что издавна придано кь церкви Божьей».

Привертає увагу, що у своїй грамоті Олелько згадує Ісидора лише як Київського митрополита, оминаючи всі його католицькі титули, зокрема кардинала та легата папи Римського. На думку Б. Бучинського, Олелько «хотів бачити в Ісидорі православного митрополита, котрим він був до Флорентійського собору» [Бучинський 1909, кн. IV, с. 102]. Проте найімовірніше, що митрополит, зорієнтувавшись у церковно-політичній ситуації у Великому Князівстві Литовському, дипломатично вживав свої титули, відповідно митрополита та кардинала і легата, залежно від ситуації. Для православних він залишався митрополитом, для католиків – був кардиналом та легатом папи Євгена IV.

У Києві митрополит залишався до кінця зими 1441 р., і упродовж того часу в соборі Святої Софії і, ймовірно, в Києво-Печерському монастирі послідовно проголошували унію і в літургії згадували і Константинопольського патріарха, і папу Римського³. Наприкінці лютого – на початку березня Ісидор вирушив у Москву, дорогою зупинившись у Смоленську, який тоді входив до складу Великого Князівства Литовського, де також отримав підтримку від князя Юрія Лонгвиновича та місцевого єпископа і зміг урочисто проголосити унію [Бучинський 1908, т. 85, с. 34–37].

Зі Смоленська 19 березня 1441 р. Ісидор вирушив у Москву, де на нього чекав зовсім інший прийом – арешт та ув'язнення в Чудівському митрополичому монастирі. Водночас упродовж 1441–1442 рр., латинська єрархія Польщі й Литви чітко стала на бік Базельського Собору та антипапи Фелікса V [МССВ 1896, vol. III, pars IV, p. 979], що ставило під сумнів і всі здобутки Ісидора в Україні. Б. Бучинський відзначає й поважну агітацію в Польщі та Литві проти Флорентійської унії [Бучинський 1909, кн. IV, с. 104], що також не сприяло позитивному сприйняттю її серед православних. З іншого боку, на думку дослідника, через кримські генуезькі колонії на час прибуття Ісидора в Київ могла дійти інформація

---

³ Симеон Суздальський стверджував, що в Києві та Смоленську Ісидор поминав лише папу Римського, не згадуючи про православних патріархів [Попов 1875, с. 356]. Вочевидь, московський автор згущував фарби, щоб представити митрополита «латинником» та «відступником від православної віри», що відображало загальне сприйняття московитами Флорентійської унії.

про неприхильне ставлення духовенства та мешканців Константинополя до укладеної унії [Бучинський 1908, т. 85, с. 32–33], що, на думку дослідника, мало б негативно вплинути на сприйняття Флорентійської унії й київськими містянами. Однак подальші кроки київського князя щодо Исидора та його зносини з Константинополем унеможливають такий варіант розвитку подій. Радше навпаки, інформація про долучення кримських вірмен із генуезьких колоній до унії з Римською Церквою у Флоренції восени 1439 р. через ті ж торгові генуезькі шляхи з Криму до Києва мала посилити позитивне враження від успіху унії, засвідчити її вселенський характер.

Исидор правив літургію, найвірогідніше, церковнослов'янською мовою, про що свідчить його Літургікон [див.: Марусин 1965] та підтверджує згадка його в Густинському літописі як «болгарина» [ПСРЛ 2003, т. 40, с. 134]. Зберігся й церковнослов'янський текст Флорентійського декрету [CF 1976, vol. 11, p. 129–134], який, вочевидь, і було виголошено в Україні та Московії. Отже, він мав бути цілком зрозумілим українському духовенству й вірянам.

О. Русина відзначає відсутність суспільної боротьби на релігійному ґрунті, що свідчить про релігійну толерантність володарів Великого князівства Литовського [Русина 1998, с. 228]. Невипадково після смерті Семена Олельковича в 1470 р. кияни категорично відмовились визнавати за князя Мартіна Гаштольда як особу не князівського походження. Попри прохання посадити на київський стіл Михайла Олельковича, вони погоджувалися визнати будь-якого іншого володаря князівського походження незалежно від його віросповідання [Русина 1998, с. 30–31]. Позитивний вплив на сприйняття католицької церкви православними України могла мати й діяльність чернечих орденів, передусім францисканців і домініканців. Сприяли міжконфесійним контактам і економічні відносини з купцями з католицьких країн.

Та попри релігійну толерантність, широкого резонансу й поширення унія не здобула. Не збереглося жодних українських списків декрету Флорентійського Собору. Їх мали б виготовляти у великій кількості, розсилати принаймні в єпархії та монастирі. На те, що списків унійного декрету не було, вказує звернення київського князя Олелька до Константинопольського патріарха з проханням роз'яснити догматичні підстави унії [Ziegler 1938. S. 116; Попов 1875, с. 333], а також той факт, що на звернення Йосипа Болгариновича до папи Сикста IV на початку XVI ст. у справі унії з Римською Церквою, папа надіслав віленському єпископові декрет Флорентійського Собору, щоб той «щільно прослідив, яким способом ті, що пропонують послухенство римському престолові, розуміють, ісповідають та придержуються точок, обнятих рішенням собору» [Бучинський 1909, кн. VI, с. 33]. У листі ж до великого князя Олександра від 7 травня 1501 р. папа зазначив, що унія була справою лише митрополита, а не кліру й народу, і просив князя разом із віленським єпископом допомогти Йосипові у проведенні унії в життя [Бучинський 1909, кн. VI, с. 35]. Вочевидь, Исидор обмежився осо-

бистим проголошенням унії в катедральних соборах, де він мав нагоду відслужити Літургію, відкладаючи на потім поширення та реальне впровадження унії.

Чи повернувся митрополит Ісидор в Україну з Москви, достеменно невідомо. На думку Б. Бучинського, після втечі з московського полону Ісидор майже рік (1442-й – початок 1443 р.) провів у своїх єпархіях Великого Князівства Литовського як Київський митрополит [Бучинський 1908, т. 85, с. 41–42]. Однак сумнівно, щоб річний побут митрополита ніяк не відобразився у джерелах, та й при несприйнятті Флорентійського Собору урядом Великого Князівства Литовського, Ісидор зовсім не мав змоги здобути якусь підтримку для Константинополя, тому якнайшвидше повернувся в Італію та Візантію, заїхавши дорогою до Буди, де король Володислав IV з участю митрополита Ісидора⁴ 22 березня 1443 р. видав грамоту «*In amplitudine Dominiorum nostrorum et Ditioni Nostrae subjectorum*», якою була проголошена рівність Православної і Католицької Церков у Королівстві Польському [МУН 1964, vol. 1, № 5, р. 2–5; АЗР 1846, т. I, № 42, с. 56–57].

Ісидор перебував в Італії, коли отримав звістку про смерть Константинопольського патріарха Митрофана (1.VIII.1446). Ця звістка змусила його вирушити «в напрямі країв грецьких і руських», отже, не полишав він планів вернутися до своєї митрополії, принаймні 1 червня 1447 р. він планував вибратися нарешті в Київ [Бучинський 1908, т. 86, с. 6–7], але залишився в Константинополі. Згодом князь Олелько звернувся до унійного патріарха Константинополя Григорія Мамми з проханням повернути митрополита. У своїй відповіді київському князю патріарх обіцяв позитивно вирішити питання [Ziegler 1938, S. 116], однак, у пізніших листах до короля Казимира Григорій Мамма пояснював неможливість Київського митрополита повернутися до своєї пастви константинопольськими турботами, пов'язаними із захистом Візантії від турецької загрози [див.: Wawryk 1963, р. 9–26]. Плекав надію повернутися в Київ і сам митрополит Ісидор, принаймні про це він писав у листі до короля Казимира [Wawryk 1963, с. 20–21], проте так і не повернувся, а в 1458 р. офіційно зрікся титулу митрополита Київського.

Наскільки глибоко й широко була сприйнята Флорентійська унія в Україні, невідомо. Джерела не містять якихось даних ні про її сприйняття

---

⁴ Б. Бучинський заперечує участь Ісидора у виготовленні й оприлюдненні цього документа на тій підставі, що в ньому згадана «церков східна, прелати й цілий клір обряду грецького й руського», й Церква зображена єпископальною, а не митрополичою [Бучинський 1908, т. 86, с. 6]. Однак: 1) відповідно до Флорентійської унії, Східна Церква зберігала свій обряд; 2) до Східної Церкви не вживали терміну «унійна», позаяк *de jure* унію прийняло вселенське православ'я з католицизмом і обидві Церкви *de facto* були унійним; і 3) позаяк Ісидор був митрополитом усєї Київської митрополії, включаючи московські єпископії, Володислав як король польський *de jure* міг видавати нормативні акти щодо церкви в межах українських і білоруських єпархій.

загалом, ні про антиунійні виступи, відсутні й полемічні твори того часу. Однак, на відміну від Московії, яка 1448 р. пішла в розкол із Константинопольською патріархією і Київською митрополією, Україна зберігала єрархічну єдність із Константинопольською Унійною Церквою. У цей час як митрополит Київський Ісидор у Константинополі висвятив на Волинського єпископа Данила, в Римі висвятив на єпископа Галицького і Львівського Йоакима, а також єпископів Перемиського і Холмського [Бучинський 1908, т. 86, с. 14–15, 22; Мончак 2012, с. 194–195]. Незмінно поминався під час богослужінь і патріарх Григорій Мамма [Бучинський 1909, т. 88, с. 12; Wawryk 1963, р. 9], навіть після того, коли після захоплення Константинополя турками в 1453 р. він змушений був перейти до Риму.

Щонайменше до кінця XV ст. в Україні Ісидора сприймали своїм митрополитом, на що вказує запис його імені в пом'янику Києво-Печерського монастиря кінця XV – початку XVI ст. [Голубев 1892, с. 4, прим.]. Тоді ж, на початку XVI ст., припинив поминати Ісидора на службі Божій єпископ Турівський Василь [ОРМСБ 1869, т. III, ч. 1, с. 223–224].

Протидію впровадженню ухвал Флорентійської унії в Україні чинили польські королі, великі литовські князі, краківський та віленський католицькі єпископи. Зокрема, польський король і великий князь литовський Казимир у 1449 р. *de facto*, а в 1451 р. *de jure* визнав юрисдикцію розкольного митрополита Московського Йони над українськими єпархіями [АЗР 1846, т. 1, № 50, с. 62–65; РИБ 1880, т. 6, № 67, стб. 563–570], за офіційної згоди Краківського та Віленського католицьких єпископів Матея і Збігнева Олесницького [Ziegler 1938, s. 131; Бучинський 1908, т. 86, с. 11]. Цю грамоту підписали представники всіх українських і білоруських єпархій, окрім Володимирської та Пінської. Визнання Йони митрополитом було зумовлене потребою врегулювати відносини з Московією за нестабільній внутрішній ситуації у Великому Князівстві Литовському [Бучинський 1908, т. 86, с. 16]. Через відсутність у Києві митрополита, були змушені визнати Йону і київський князь Олелько та князь Свидригайло, попри те, що за умовою Йона мав отримати затвердження від Константинопольського патріарха, якого так і не одержав [Бучинський 1909, кн. IV, с. 112; Мончак 2012, с. 198]. Визнання Йони митрополитом ставило під сумнів і здобутки Ісидора в запровадженні унії. Вже 1452 р. через посилення католицького впливу в регіоні відрікся від унії Володимирський єпископ Данило. Відтак «хід подій пішов в двох напрямках: у Вел. князівстві в напрямі православної реставрації, в короні в напрямі безпосереднього облатинщення русинів» [Бучинський 1908, т. 86, с. 23].

З іншого боку, Рим також не відступав у своєму прагненні запровадити та навіть поширити на Московщину унію. 16 січня 1458 р. за рекомендацією Ісидора папа Каліст III призначив серба Макарія єпископом Галицько-Львівської єпархії, з міркувань прихильності останнього до унії [Чубатий 1965, с. 233]. Ці кроки продовжив папа Пій II, який своїм указом від 3 вересня 1458 р. розділив Київську митрополію на дві частини: горішню («superiorem») – Московію та долішню («inferiorem») –

українські та білоруські єпархії Великого Князівства Литовського. Відтак 1458 р. папа призначив митрополитом спершу лише долішньої, а згодом і горішньої частин Київської митрополії Григорія Болгарина – Исидорового товариша та його спадкоємця на посаді настоятеля Свято-Дмитрівського монастиря в Константинополі [DPR 1953, vol. 1, p. 145–146; Мончак 2012, с. 199–200; Гілл 2016, с. 394; Лужницький 1954, с. 198–199].

Попри антиунійну реакцію за часів Йони, з українських владик спротив Григорію Болгарину висловив лише брянський єпископ Євтимій – ставленик митрополита Йони. Інші українські єпархії прийняли митрополита Григорія без жодного спротиву. У квітні 1460 р. Григорій Болгарин був визнаний чинним Київським митрополитом і Литовським сеймом [Бучинський 1909, т. 88, с. 7, 8, 10, 11; Ульяновський 1994, с. 37]. Незабаром, у 1470 р. Київський митрополит здобув потвердження на митрополії і від Константинопольського патріарха Діонісія I [Кревза 1878, с. 270]. Отже, митрополит Григорій Болгарин мав подвійну легітимність на Київську катедру – від папи Римського та патріарха Константинопольського. Він очолював митрополію до самої своєї смерті на межі 1472–1473 рр. Чи відійшов митрополит Григорій від унії в часі між 1464-м і 1471 рр., як припускав Б. Бучинський [Бучинський 1909, кн. VI, с. 30], питання дискусійне. Однак перед тим, 1471 р., Київське князівство було перетворено на воеводство, «відтак Київська церква втратила геть усяке покровительство світської влади» [Мончак 2012, с. 237]. А наступного, 1472 р., Константинопольський синод уневажнив та засудив рішення Ферраро-Флорентійського Собору, відкривши й для Української Церкви нову унійну сторінку в її історії.

Отже, православні українці, на відміну від московитів, досить прихильно поставилися до рішень Флорентійського Собору. З одного боку, це зумовлювалося тривалими контактами з римо-католиками, більш тісною інтеграцією України до загальноєвропейського життя, проникненням правових та політичних ідей Заходу, а з іншого, таке ставлення до укладеної унії відображало традиційну прив'язаність православних України до Константинопольського патріархату, відданість Церкві-Матері. Дальша доля Флорентійської унії в Україні повністю залежала від ставлення до неї Константинопольського патріарха. Для київського ж князя Олелька унія була нагодою щодо Церкви унезалежитись від Великого Князівства Литовського та Московії, незважаючи на те, що він був одружений з московкою. Ця причина зумовила й невизнання на перших порах київським князем митрополита Йони після укладення угоди Казимира з Василієм II. Не визнавали Йону митрополитом і Полоцький єпископ Симеон і його наступник Каліст, а також галицькі владики. Вочевидь, позитивно унію сприйняли й православні Галичини, адже лише внаслідок її ухвалення вдалося відновити православну єрархію в краї та забезпечити права Православної Церкви в Короні Польській. З того часу остаточно зникла Галицька митрополія і впродовж понад двохсот років галицькі єпархії були невід'ємною складовою Київської митрополії, що відобразилося і в титулі митрополита «Київського і Галицького». Отже,

лише протидія запровадженню унії з боку католицької єрархії, великокнязівської та королівської влади уневажнили всі здобутки унійного митрополита Ісидора в Україні. Та попри те, що унія не була зреалізована, найбільше від неї виграла Православна Церква в Україні. По-перше, вона забезпечила надалі своє правове становище в католицькій державі, по-друге, внаслідок унії Московська Церква остаточно відокремилася від Київської митрополії і надалі, упродовж понад двохсот років, Українська та Московська Церкви розвивалися окремо, зумовлюючи національні специфіки православної традиції. З іншого боку, створений унійний прецедент продовжував жити своїм життям і врешті привів до рішень Берестейської собору 1596 року.

Джерела і література

- АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1846. Т. I: 1340–1506.
- АИ – Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1841. Т. I: 1334–1598.
- Бучинський Б. Змагання до унії Руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського наукового товариства в Києві. К., 1909. Кн. IV. С. 100–136.
- Бучинський Б. Змагання до унії Руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського наукового товариства в Києві. К., 1909. Кн. VI. С. 5–53.
- Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // Записки НТШ. Л., 1908. Т. 85. С. 21–42.
- Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // Записки НТШ. Л., 1908. Т. 86. С. 5–30.
- Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // Записки НТШ. Л., 1909. Т. 86. С. 5–22.
- Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью Йорк, 1955. Т. I: X–XVII.
- Голубев С. Т. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI ст.) // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. К., 1892. Кн. 6. С. I–XIV, 1–88.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1993. Т. IV: XIV–XVI віки – відносини політичні. (Пам'ятки історичної думки України).
- Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1994. Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII в. (Пам'ятки історичної думки України).
- Гілл Дж. Флорентійський собор / пер. з англ. Мар'яни Прокопович. Л.: Видавництво Українського Католицького Університету, 2016.
- Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія Христової Церкви в Україні. Ви. 5-е, змінене та доповнене. Харків: Акта, 2013.
- Кревза Лев. Оборона унии, 1617 года // Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1878. Т. IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн. I. Стб. 157–312.

- Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Філадельфія, 1954.
- Марусин М. Божественная Літургія в Київській митрополії по списку Ісидорового Літургікона з XV ст. Рим, 1965. (Богословія. Ч. 32).
- Мончак І. Флорентійський екуменізм у Київській Церкві: Унійна ідея у помісній еклезіяльній традиції / Переклад з англійської Романа Скакуна, за редакцією Олега Турія. Л.: Видавництво Українського Католицького Університету, 2012. (Серія «Пам'ятки історично-богословської думки»).
- ОРМСБ – Описание рукописей московской синодальной библиотеки. Москва, 1869. Отв. III. Ч. 1.
- Пелешенко Ю. В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Постаті. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: ВД «Стилос», 2012.
- Пелешенко Ю., Трофимук М. Промова Григорія Цамблака перед папою римським Мартіном V на Констанцькому соборі 25 лютого 1418 року // *Ucrainica Mediaevalia*. 2021. Vol. 4. С. 302–307.
- Попов А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV в.). Москва, 1875.
- ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. Т. 40: Густынская летопись.
- РИБ – Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1880. Т. VI: Памятники древнерусского канонического права.
- Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. К.: ВД «Альтернативи», 1998. («Україна крізь віки», т. 6).
- Томашівський С. Предтеча Ісидора: Петро Акеревич, незваний митрополит руський: 1241–1245 рр. // Записки Чину Святого Василя Великого. Т. 2. № 3–4. Жовква, 1927. С. 221–313.
- Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. Кн. 1. Середина XV – кінець XVI століття. К.: Либідь, 1994.
- Франко І. Історія української літератури // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. К.: Наукова думка, 1983. Т. 40. С. 7–440.
- ЧОИД – Чтения в обществе истории и древностей. Москва, 1900. Кн. I.
- Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим; Нью-Йорк, 1965. Т. 2, ч. 1.
- CF – Concilium Florentinum. Documenta et scriptores. Roma, 1971. Vol. 9.
- CF – Concilium Florentinum. Documenta et scriptores. Roma, 1976. Vol. 11.
- DPR – Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia. Roma, 1953. Vol. 1.
- EP – Epistolae pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes. In 3 vol. / ed. G. Hofmann. Romae, 1944. Vol. 2.
- Gill J. Personalities of the Council of Florence and Other Essays. Oxford, 1964.
- Gill J. St. Isidore's encyclical letter from Buda // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Т. 4(10): Miscellanea in honorem cardinalis Isidori (1463–1963). Romae, 1963. P. 1–8.
- Harasiewicz M. Annales ecclesiae Ruthenae. Leopoli, 1872.

- Joannis Długossii seu Longini chronici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. Cracoviae, 1873. T. IV.
- MC – Monumenta Conciliorum generalium saeculi XV. In 3 vol. Vindobonae, 1886. Vol. 3.
- MCCB – Monumenta Conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basileense. Scriptorum. Vindobonae, 1896. Vol. III.
- Mercati G. Scritti d'Isidoro il cardinale Ruteno, Roma, 1926. – (Studi e Tecti. No 46).
- ММАР – Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Cracoviae, 1876. T. II.
- ММАР – Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Cracoviae, 1894. T. XIV.
- МРН – Monumenta Poloniae historica. Lwów, 1888. T. 5.
- МУН – Monumenta Ucrainae historica. Romae, 1964. Vol. 1.
- Theiner A., Miklosich F. Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et latinae. Vindobonae, 1872.
- Wawryk M. Quaedam nova de provisione Metropoliiae Kioviensis et Moscoviensis ann. 1458–1459 // Analecta Ordinis S. Basilii Magni. T. 4(10): Miscellanea in honorem cardinalis Isidori (1463–1963). Romae, 1963. P. 9–26.
- Ziegler A. Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche. Würzburg, 1938.
- Zimorowicz B. Leopoldis triplex. Lwów, 1899.

Додаток

Уставна грамота київського князя Олелька Київському митрополитові Ісидору

5 лютого 1441 р., м. Київ

Документ виданий київським князем унійному митрополитові Київському Ісидору на володіння маєтностями, належними до Київської митрополії. Окрім того, документ закріплює митрополічу судову юрисдикцію та її співвідношення з князівським судом. Документ відомий в одному списку початку XVI ст. (Государственный исторический музей (Москва), Увар. 512 (Царск. 366), лл. 311–313, в 40). Датування за першою публікацією.

1С(вя)тыя дѣла Софѣи, еже есть преоудрость б(о)жиа, м(а)т(е)ри соущей всѣмъ ц(е)рквам роускым, стол киевскыи и всея Роус(и) митропольи и г(осподи)на втца своего дла Сидора митрополита киевскаг(о) всея Роус(и), се язъ, кн(я)зь Александръ Володимирович, г(о)с(у)д(а)рь втчичь киевскыи², и съ своими кн(я)зьми, и с паны, и съ всею полною своею радою, не роушили есмо ничего ц(е)рк(о)внаг(о)

---

¹ На початку кіноварью: “Какъ дати грамота кн(я)зю на с(вя)т(ите)льские”.

² Далі закреслено: “вт б(о)га давъ”.

с(вя)тыя Софѣи. И придалъ есмь по старому всекъ ц(е)ркви б(о)жисе, и г(осподи)ноу и *штцоу* своему Сидороу митрополитоу киевскомуу всея Роус(и), что издавна прислушала митрополии, какъ изо многих лѣтъ было киевское(о) всея Роус(и), так же при Фотии митрополитѣ киевском всея Роус(и) и при великих бл(а)говѣрных бл(а)городных кн(я)зеи и княгинь наших великих прародителии. Так же и великыи господѣа боларе, и боярыни, и всѣ именитыи народи, что давали поможья ради с(вя)тѣи б(о)жѣи ц(е)рк(о)внѣи Софѣи и митрополитом оу поминакъ собѣ, и за сп(а)с(е)ние своеи д(у)ши, и своему родоу всемоу села, и волости з даньми, и съ всѣми доходы, так же и земли, и воды, з борьтми, и съ всѣми пошлинами, с людми, и с озеры, что издавна придано къ ц(е)рк(о)внѣи.

А *шмъничаго* половина давати г(осподи)ноу *штцоу* нашему Сидороу митрополитоу киевскомуу всея Роус(и), а половина *шмъничего* на нас.

А ни в *ынии* въ которой пошлыны ц(е)рк(о)вныи не надобѣ нам *штоупатиса*, а держитъ то все *шправлаеть* *ш(те)ць* нашъ Сидоръ митрополитъ киевскыи всея Роус(и) или комоу прикажетъ своему намѣстникоу, какъ держали ис (с)тарины первыи митрополиты.

А с(вя)т(о)го Фрола и Лавра мыто коньское дали есмо *штцоу* своему Сидороу митрополитоу киевскомуу всея Роус(и).

А так же воеводы, и наши тивоуны, и вси заказници, и не *вштоупали* *бы*³ са оу ц(е)рк(о)вныа земли и воды, и в люди, и въ вси доходы, и въ вси пошлыны, и ни въ что.

А в *поборъ*, и оу подводы митрополичимъ людем помагати по старинѣ, какъ перво сего помагали ис (с)тарины.

А коли *шт(е)ць* нашъ Сидоръ митрополит киевскыи всея Роус(и) *шт(ь)едеть* дале въ свою митропол(ь)ю, *шправлаа* ц(е)рк(о)вѣ б(о)жии, и его намѣстникоу по его приказоу и по семоу нашему листоу держати и и *шправлати* тое всее ц(е)рк(о)вное, какъ есмо *штдали* г(осподи)ноу *штцоу* своему Сидороу митрополитоу киевскомуу и всея Роус(и), села вса ц(е)рк(о)вныа, и земли, и съ всѣми доходы, и с людми, и с водами, и с борьтми, и з даньми, и съ всѣми ц(е)рк(о)вными пошлинами твердо и неподвижно никим не роушимо.

А коли *боудет(ь)* надобе город дѣлат(и), и митрополичьи люди софийскыи задѣлываю*т* свое мѣсто, которые дѣлывали так же ис (с)тарины и при первых митрополитѣх.

Да *ш* семь рассмотрили есмо, что коли *лоучитса* *соуд* смѣснои нашим людем с митропол(ь)ими людми софийскыи⁴, и нашъ *соуд(ь)а* соудитъ с митрополичимъ *соуд(ь)ею* поспол, правѣ ли *боудет(ь)*, виноват ли нашъ ч(е)л(ове)къ, и *шнѣ* нашему соудьи и въ правдѣ и в винѣ. А в

---

³ Вставлено тією самою рукою.

⁴ У рукописі: «софийскыискими».

митрополич(а) ч(е)л(ове)ка нашъ соудья не встоупаетса ни въ праваго, ни в виноватог(о). А так же митрополич(ь) соудья и не встоупаетса в нашего ч(е)л(ове)ка, знаетъ себѣ своихъ в правдѣ и в винѣ.

А кто боудеть сесь нашъ листъ роушити, кн(я)зи наши, или пановѣ, или воеводы, наших кто, или кто *wm* слоугъ наших, приволениемъ нашим боудем его казнью казнити великою.

И ради оутвержения дали есмо *сеи* свои листъ и печат(ь) есмо свою привесли.

А писан оу Києвѣ февр(а)ла въ ̅ д(е)нь индикта⁵ ̅̅.

Публікації: Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1841. Т. I: 1334–1598. № 259. С. 488–489; Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Издание подготовил Я. Н. Шапов. Москва: Наука, 1976. С. 179–181.

Публікація Дмитра Гордієнка

---

⁵ Між 'д' та 'и' виносне 'н'.